

TÜRK TARİH ENCÜMENİ MECMUASI

Türk Tarih Encümeni tarafından neşredilir

YENİ SERİ — CİLT 1

SAYI 2 — Eylül - Teşrinisani 1929

BU SAYIDA

Ali Fuat	Rifat Sadık paşa
İsmail Hakkı	Vekayii Nakşi
Mahmut Kemal	Mehmet Ayetullah
Necibasım	Ş. Sami
Mehmet Behçet	Sinop kitabeleri
Necibasım	Türk matbaacılığı
Nahit Sırrı	Fransız seyyahları
Necibasım	Evliya Çelebi seyahatnamesi
Mehmet Fuat	Kitabiyat

İSTANBUL

LETAFET MATBAASI

1930

Ricali tanzimattan

Rifat Paşa

Her nevi mahsulat bazı seneler feyizdar, bazı seneler akamete düğar olduğu gibi adam yetiştirmek hususunda dahi bazı devirler velut ve bazı devirler akim olur. Bizde de tanzimat devri velut bir devir olup onu ta'kip eden devir ise bahildir. Hatta sultan Abdülhamidin evası saltanatına kadar gene devri tanzimatın bakiyyei enkazile idarei umur edilmiştir. Eğer o devrin bidayetlerinde hasıl olan teyakkuz ve intibah devam edipte erkânı devlet beynine nifakü şıkak tarı olmasa, ve araya Kırım muharebesi gibi bir muharebei azime ve bir takım gavaili dahiliye ve hariciye girmese, ve muharebeden sonra da tarıkı israf ve sefahete gidilmeyipte tenviri efkârı millet ve imarı memleketê bihakkin sarfı ihtimam edilmiş olsa, şubatı devlette ve sahai ilmü marifette daha bir çok adam yetişir ve memlekette terekkiyatı cedide husule gelirdi. Meydanı tanzimatta ilk adımı Reşit paşa atıp harekâtı terakkiperveraneye pişdar olmuş, Âli ve Fuat paşalarda erkânı harplık vazifesini ifa eylemiştir.

Derin bir yokluk içinde az zamanda Rifat, mütercim Rüştu, Şekip ve Saffet paşalar gibi diğer kıymetli rical de meydana gelmiş, arkalarından yetişen Mitat paşa dahi bu kafilei ricale dümdar olmuştur. O zamanda görülen âsarı füyuzat yalnız mesleki siyasiye inhisar etmeyip Arif Hikmet bey, Arif efendi, Refik efendi ve Cevdet efendi (paşa) gibi ceyadeti fikrî ve nazar sahibi ricali ilmiye, serdarı Ekrem Ömer paşa ve bilâhère Hüseyin Avni paşa gibi şöhretli ricali askeriye dahi yetişmiştir.

İşte bu makalede bahseylediğimiz Rifat paşa, devri tanzimatın yüksek simalarından maduttur. Kendisinin birinci dereceye irtikasına hail olan üç sebep vardır ki birincisi, zamanında Reşit, Âli ve Fuat paşalar gibi iktidaren mütefevvik zevat bulunması, ikincisi lisanı ecnebiye vukufi olması, üçüncüsü de tab'an mütereddit, birazda hoppa mizaç ve hafif meşrep olmasıdır.

Erbabı servet ve yesardan masarifat nazırı Hacı Ali beyin mahdumu olan Rifat paşa, pederi sayesinde nazü naim içinde

büyümüş ve çocukluğundan beri müreffeh hayata alışmış olduğu halde iktisabı malûmat hususunda sayü gayretten de geri durmıyarak Babîâlide az zaman içinde iktidar, dirayet ve kitabetle iştihar edüp amedcilik mevkiine kadar irtika eylemiştir

Vaktile kahvehanelerde hamzaname okunarak samiinin bir kısmı kasımcı, bir kısmı bed'i'ci namile ikiye inkısam ve yekdiğerile şikakü cidale kıyam eyledikleri gibi o zaman da ricali Babî âlinin bir takımı Pertev paşa, ve bir takımı Akif paşa taraftarlığını iltizam ile birbirleri aleyhine düşmüşlerdi. Rifat paşa dahi Pertev paşa tarafında bulunarak ve o tarik ile müşarileyhin damadı sırkâtibi Vassaf efendiye ve saraya hulûl ederek Akif paşa aleyhindeki maruzatı tahririye ve şifahiyeye vasıta olmuş olduğundan, tebeddülü devrile sâiki kader Pertev paşayı mevkii ikbalden iskat ve Akif paşayı dahiliye nezaretile anın yerine is'at eyledikte müşarileyh, Babî âlice aleyhinde vaki* olan maruzatı tetkik ile ekserisi Rifat paşanın mahsulü kalemi olduğunu görünce, alarivayetin kendisini ifnaya kadar çalışmış isede muvaffak olamamış ve fakat ağır bir surette amedcilikten azlettirerek, Babî âliden ihraç ve Viyana sefaretile İstanbuldan ib'at eylemiştir. Olbapta Akif paşa kalemile muharrer olan tezkerei maruzada « Amedci efendinin tarifden mustağni ve nezdi âlide vazihü celi olan ahvaline mebni amedcilikten azlile odanın eskisinden hiç birisi kalmayan usul ve adatının vaz'ı aslisine ırcı » lüzumundan bahsolunarak Beç (Viyana) sefaretiline memuriyeti irca kılınmıştır.

Rifat paşa duçar olduğu tehlikeden bu suretle yakayı kurtarınca, fimabaat yazı yazmamağa ahdü peyman eylemekle beraber badema hiç bir mesele hakkında reyî kat'i ve münferit beyan etmeyerek daima iki üç şık üzerine rey itasını iltizam etmiştir. Ancak kendisi erbabı kalemden ve yazı yazmakla zevkalmış takımdan olduğundan büsbütün yazıcılıktan da vazgeçemeyerek ve bahusus bulunduğu mühim memuriyetlerde kuvvei kalemiyesini istimale ihtiyâce messederek ahırî ömrüne kadar ehemmiyetli muharreratı imla tarikile yazdırmayı itiyat eylemiştir.

Rifat paşanın merkezi saltanattan teb'it suretile tayin kılındığı sefaret hizmeti kendisi için ba'diyi feyzü rif'at olmuştur. O sırada zuhur eden Mısır meselei mühimmesi dolayisile hashelme'muriye Avsturya başvekili meşhur Meternih ile sık sık temas ve kendisine peydayı ihtisas ederek beyinlerinde vuku bulan mükâlemat ve müzakeratta siyaseti umumiyei düveliyeye kesbi ittila ve İtalyayı da devr ile terekkiyatı medeniyeye vukuf peyda etmiştir ki, vefatından sonra mahdumu Rauf bey (paşa) tarafından «Müntehabatı âsarı Rifat paşa» namı altında neşredilen âsarı kalemiyesinden bu bapta hasıl eylemiş olduğu vukufun derecesi nümayan

olmaktadır. Fakat sinni henüz müsait iken Reşit ve Âli paşalar gibi lisanı ecnebi tahsiline heves etmemiş olması şayanı teessüf görülür.

Viyana Rifat paşa için bir mektebi siyaset olmuş ve kendisi o zamandan itibaren hidematı mühimmei sisasiyede istihdam ve hariciye müsteşarlığıla Deriseadete avdetinden sonra mes'elei Mısıriye hakkında Londra konferansının kararını düveli müttefika konsoloslarıyla birlikte Mehmet Ali paşaya tebliğ için Mısır'a izam kılınmıştır. Fakat Mehmet Ali paşanın bazı âzar ve metalip serdile mukarreratı düveliyeye tebaiyet ve kanaat etmemesine mebni mesele neticepezir olamadığından İstanbul'a avdet etmiştir. Ve o esnada kendisi sadaret müsteşarlığına terfi edilmiştir. Mehmet Ali paşa ile mülakatının tafsili salifüzzikir eserinde münderiç muharreratından müsteban olur.

Rifat paşa 1257 tarihinde rütbei vezaretle Reşit paşa üzerine hariciye nezaretine tayin olunup iltizam eylediği mesleki itidal sayesinde ittifakı düvelinin inhilâline mahal kalmadan Mısır meselesi neticei kat'iyeye iktiran etmiş ve boğazlara da Devleti aliyenin hakkı hakimiyetini teyit eden 1841 tarihli Londra mukaveleli meshuresinin akdi-de onun zamanı nezaretine müsadif olmuştur. Hariciye nazırlığı dört kere tekerrür eylediği gibi dört defada meclisi valâ riyesetinde bulunmuştur. Şayanı istigraptır ki, bidayeten hizmeti nezarete sureti memuriyeti hakkındaki hattı humayunda «Derkâr olan dirayet ve istikamet ve ehliyet ve liyakatinden,, bahsedilmiş olduğu halde dokuz ay mürurunda «hariciye nezareti umurunu lâyıkiyle idare edemediği malûmu şahane olduğu,, beyanile azil, ve ikinci defa olarak sefaretle Viyana'ya izam edilip, aradan bir müddet geçer geçmez «Bazı esbaba mebni nezaretten mukaddemce infisali vuku bulmuş ise de zaten müstakim ve dirayatkâr ve malûmatı sabıkası iktizasınca nezareti mezkûreyi idareye sahibi iktidar göründüğünden,, bahisle hizmeti nezarete iade kılınmıştır.

Bereket versin ki, o zaman böyle beyanatı mütenakızıyı havi olan hattı hümayunlar bâbıalice aynen neşir ve ilân olunmayıp te'sirleri esnayı kıraatinde hazır bulunanların semî hayretlerine çarpmaktan ibaret kalırdı.

Birinci nezaretinden bu suretle infisali müşarileyhin ziyade teessürünü mucip olmuş olacak ki, ikinci defa hizmeti nezarete tayin kılınca «Müntehabatı âsar,, ında muharrer olduğu üzere makamı sedarete bir lâyiha takdimiyle «uhdesine tevdi olunan me'muriyetin muktezası vukuati haliyenin icabatına göre ifayı hizmet ise de sureti icraiyesinde turuku adide olup kendisi usuli muslihane ve mu'tedilâne ve müstekimaneyi mesleki hakaret ittihaz etmiş olduğundan bunun aksi olarak usuli şedide ve hielie mevkiine gelmesi teklif olunur ise o tarik ile hizmete

zaten ve musadekaten iktidarı mefkut bulunduğunu beyan, ve eğer ciheti nasbı cümlelerin hayırhahı olduğu ve usuli istikamet mucibi iftiharı bulunduğu için ise ifsat ve nifak ve hiyle ve yalan ve nümâyış ve müdahane ve iğfal indinde begayet menfur olması cihetile böyle şeylere mecburiyet mevkiinde bulundurulmamasını niyaz, ve hüsnî ifayı vazife emrinde varidî hatırı olan tarikleri arz ile her ne usul ve tarika gidilecek ise onun tayin ve iradesini,, istirham eylemiştir ki o zamana göre haylıca eseri tecellüt demektir.

Rifat paşa sureti infisalinden mütahassıl teessüratını Londra sefiri Âli efendiye (paşa) yazmış olduğu muharreratı hususiyede izhar ile halefi zamanında teahdüis eden Sırbistan meselesinden, ve Rusya imparatorunun olbaptaki itirazatı şedidesinden ve prens Meternihin ihtararı müessiresinden bahsederek, ve kendisinin hizmeti nezaretten idaresizlik isnadile azli ve Sarim efendinin malûmatı kâmile ve cerbezei zatiyesinden dolayı nasbı maddesine telmih eyleyerek “Ecebinin müdahaleden eli kestirilmesi muradımızdır denilir ikon ayağı girdirilmesinden Huda hıfzylesin. Bir akıl ve münsif olupta idarei sabıka ile lâhika ve atiyeyi muvazene ve mukayese eylese memnun olurum. Ne çare “hep sa’yu talep gider yebane — Âhır dediğin eder zamane,, İşte bu suretler hep usuli mültezemei haliyenin asarı muzurrası ve belki sermestanı zamanenin efkârı acibesidir,, sözlerini irat eylediği gibi ikinci mektubunda da “Cerbezei calıye ve cesareti iğfaliye suretinin def’i müdahalei ecebiyeye faidesi olmadığı bu meselcede acaba anlaşıldı mı, yoksa lâykiyle idarei matlûbe denilen maksat ve matlap bu nevi harekât ve televvînat demek midir?. Tatlıca sözle yaparım demek kolay isede icra merkezi müşkülcedir. Yalan söylememek kabahat oluyor. Mesalihi vakıada mutadım olduğu üzere usuli istikamet ve lisanı sedakatten ayrılmıyarak menfaati sabihai seniyyenin istihsalinde gayreti mümküncede kusurum yok isede öyle hareketi calıye ile otuz bir kadar [1] oyun oynayamam,, diyerek hakkındaki idaresizlik isnadından dolayı teessüratını tekrar etmektedir.

Âli paşanın cevaplarını ele geçirmek mümkün olamamış, ve bu yolda muhaberati hususiyeye ve mahremaneyi havi teafi eyledikleri mektupların yekdiğerine iadesi aralarında tekarrür ettiği de nazarı taaccüple görülmüştür.

Rifat paşa bu defa bir buçuk seneden ziyade hariciye nezareti umurunu ifadan sonra “hasbelicap,, tabiriyle gene azil, ve fakat müteakiben “kâffeı masalihi saltanatı seniyyede vukuf ve malûmatı derkâr

[1] O zamanlar pek münteşir olan bir nevi kâağit oyunudur.

ve fetanet ve dirayeti zahir ve bedidar olduğundan bahisle meclisi valâyı ahkâmı adliye azalığına me'mur edilip oradan da meclisi mezkûr riyasetine nasbolunmuştur.

Müşarileyhın mahdumu Rauf bey "Müntehabatı âsarı Rifat paşa,,nın mukaddimesine dercetmiş olduğu tercümei halde pederinin ikinci nezaretinden infisalini "Rüfekasından kesbi ikbal ve davayı teferrut ve istiklâl edenlerin mizağlarına tevfiiki harekât ve sureti matlûbede temâmile mümaşat edememesine hamleylemekte ise de bu mukbillerin kimler olduğunu ve aralarındaki esbabı ihtilafın neden ibaret bulunduğunu tasriha cesaret gösterememektedir.

Erkâm devlet içinde zamanın en müteneffizi cihan seraskeri ünvanile müştehir Riza paşa ile ona nisbeti mahsusası hasebile Maliye nazırı Musa Saffeti paşa olduğundan, olsa olsa onlara telmihî keyfiyet, ve eserini hini tab'ında Riza paşanın berhayat bulunmasından dolayı isminin tasrihinden mücanebet eylemiş olması aglebi ihtimaldir.

Ancak dekayıkı tarihiyeyi böyle şahsî mülâhazat ile ketmetmek doğru değildir.

1264 tarihinde serasker damat Sait paşanın siyasetile Reşit paşanın makamı sedareten, Âli paşanın hariciye nezaretinden infisallerile Sarım paşanın sedarete nasbında Rifat paşada, Maliye nezaretinden naklen, üçüncü defa olarak hariciye nazırlığına tayin kılınmış olduğu halde üç buçuk ay zarfında Sarım paşa ile birlikte inifak ile tekrar meclisi valâ riyasetine intikal etmiştir. Bir müddet mürurunda gene azil ile duçarı merâret ve bilâhere yeniden nâili mansibi riyaset[1]olduktan sonra mazulen hanesinde mukim iken Kudüste kâin emakini mukaddese meselesinden dolayı Rusya imparatoru birinci Nikola tarafından 1269 tarihinde prens "Mençikof,,un sefaretî fevkalâde ile İstanbula izamı, ve hariciye nazırı Fuat efendinin istifası üzerine dördüncü defa mevkii nezarete getirilerek Mençikofla mükâlemeye memur edilmiştir ki, bu mes'ele devletce pek ziyade şayanı ehemmiyet mesailinden olduğundan Rifat paşanın işi ne suretle idare ettiği anlaşılacak üzere biraz izahat itasına luzum görünmüştür.

Mençikofun izamı, emakâini mezkûrenin keyfiyeti tasarrufundan dolayı Fransa imparatoru üçüncü Napolyon tarafından katoliklerin, ve Rusya imparatoru tarafında ortodoksların teşahup edilmesi yüzünden tekevvin edip müddeti medidedenberi devam eylemekte bulunan ihtilâfın hallile olbapta Katolikler lehine verilmiş olan kararın tashihi maddesine maksur bulunduğu zan olunmakta iken, Mençikof müzakereye girişince, tarafı şahanedan imparatora verilmiş olan te'minatı resmîye hilafına olarak ita edilen karar namusu imparatoriye

[1] Bu tabir, Rifat paşanın malûmu olan hırsı cahı hasebile istimal olunmuştur.

dokunduğundan ve badezin tarafı devletten ita olunacak adı fermanlara itimat ve emniyetleri kalmadığından bahisle bu defa verilecek kararın fimabaat hilâfına hareket olunmayacağına ve Rus mezhebinin hukukuna müdahale edilmeyeceğine dair hafi bir ahitname tanzimi teklifini meydana koyması hey'eti devletce badiyi hayret olmuş, ve Rifat paşa Rusların maksadı bu kilisa ihtilâfatını vesile itihaz ile düveli saire tarafından müdahaleye meydan bırakmaksızın Hünkâr iskeslesi muahedesi kılıklı bir ahitname imzasına devleti icbar etmekten ibaret olduğunu bitteyakkun bir diploması manevresi çevirerek bu iki mes'eleyi birbirinden tefrikan ve evvel emirde Kudüs işini hal ile efkârı umumiyede devlete hak kazandırmaya ihrazı muvaffakiyet etmiştir. Fakat esas ihtilaf fasıl olununca, Mençikof Babâliye bir protestoname ita ile imtiyazatı mezhebiyenin muhafazasını mütekeffil olmak üzere evvelce teklif eylediği muahedenin bir senedi resmi şeklinde olarak tanzimi için ısrar, ve matlubuna muvafık cevap verilmeyişi halde kat'ı muhabere ile hey'eti sefaretı birlikte alıp İstanbulu terkedeceğini ihbar eylemiştir. Böyle bir senet itasının mülken ve siyaseten müstelzim olacağı mahazir heyeti vükelaca arızu amik teemül ve tetkik olunduktan sonra bunun hukuk ve menafii devlete elvermeyeceği lisanı nezaketle tebliğ edilmesi üzerine Mençikof sefaret-haneyi terk ile heyeti sefaretı alarak Büyükdere önünde duran vapuruna çekilmiş ve oradan saraya azimet iderek İstanbulu terkedeceğini Sultan Mecide ihtar ile beraber Reşit paşa mevkii iktidarda olsa mes'elenin makulat dairesinde halline imkân bulunabileceğini ima eylemiş olmasile, o gün heyeti vükelâ bittebdil Reşit paşa hariciye nezaretine tayin, Rifat paşa da meclisi valâ riyasetine tahvil olunmuştur. Ancak bu suretle dahi halli mes'eleye imkân hasıl olmayıp Mençikof İstanbulu terk, ve Rusya devleti Eflâk ve Buğdam kuvvei askeriye ile işgal ederek bilâhere iş harbe müncer olmuştur.

Rifat paşa zade Rauf bey, Kırım muharebesine dair kaleme almış olduğu gayri matbu tarihçe siyaside Mençikofla vaki olan mükâlematta pederinin göstermiş olduğu mehareti tafsil ve İstanbulda her nakadar nazik ve mektum bir madde olursa ecnebilerin bil'etraf haber almaması mühal hökmünde iken Rifat paşanın bu ahit maddesini ne gibi mülâhazata mebni sefaretlerden ve sairlerinden yolile ketme muvaffak olmuş olduğunu lisanı sitayişle tahrir eylediği halde o esnada divanı hümayun teşrifatçılığında bulunan Nazif bey, gene Kırım muharebesine dair yazdığı hususî risalede mes'eleyi aksi surette tasvir ile « Mençikof » eğer Devletialiyeye tekliflerini kabul etmeyecek olursa bunun ahere tecavüzü kendileri için ecanibe karşı zül olacağı iğfalatını icra etmiş, ve nazırı müşarileyh de mumailayhin iğfalatına firifite

olmuş olduğundan süferayı saire taraflarından hayırhahane süaller vuku buldukca ufak tefek sözlerle geçiştirmiş olduğunu ve aradan zaman mürur ile Mençikof mükâlemeye me'mur zevattan bir şey istifade edemeyince doğru mabeyini hümayuna azimetle vükelayı mevcudenin hali tezebzip istimallerinden bahisle münazerat ve mübahesata kadir ve vüsükü itimat sıfatını cami bir zatın makamı nezarete me'muriyeti lüzumunu açıktan açığa ifade eylemiş idüğünü bildirmektedir.

Rifat paşa ilanı harp esnasında hariciye nezaretinden infikâk etmiş olduğu halde gerek harbe karar verilmek için, gerek bidayeti harpte düveli garbiye tarafından vakı olan teklifi müzakere eylemek üzere, Babıâlîde in'ikat eden mecalisi umumiyede hocaların bilir bilmez söze karışarak müzakeratı ihlâl ve işkâl eylemelerine karşı edillei makule ve evvibe muknia ile kendilerini iskât ederek müzakeratın noktai matlubeye isali, ve müteakiben zühur eden softalar vak'asının teskini emrinde ibrazı dirayet ve sarfı gayret eylemiştir. Fakat bu vak'ayı müteakip kendisi de meclisi valâ riyasetinden infisal etmiştir. Müşarileyh Rauf bey salîfüzzikir eserinde pederinin infisalını "Mahza tahrîki silsilei manasıpla naili âmalu matalip olmak üzere mulekkiyanı şerru şur olanlar Reşit paşayı Rifat paşanın azline teşvik ve terğip eylemelerile tebeddülü meşihat günü meclisi valâya dahi müsteğarı sadrâli olan Şekip efendi barûtbei vezaret reis nasbolundu" yolunda tasvîr eylemektedir.

Mecalisi umumiyenin esnayı müzakeratında hocaların arbedecuyane sözlerine karşı şeyhülislâm Arif Hikmet beyin sükut ile mukabele etmesi nazarı dikkati calip isede bubapta hizmeti görölmüş olan Rifat paşanın birlikte azledilmesinin esbabı ledünniyesi anlaşılammaktadır. Sureti infisalleri hakkındaki tezkerei maruzada ise "Mesnedi meşihat ile meclisi valâ riyasetinin tebeddülü musammem olduğundan riyaseti mezkûre için iktiza eden zatın hariciye nezareti celilesi ile (Reşit paşa) bilmüzakere intihabı,, hakkında tebliğ olunan iradei seniyye üzerine sadrı esbak Sarım, ve Âli paşalarla mazulini vükeladan diğeri bazı zevatın esamisini havi pusulanın takdimile nezdi âlide hangisi tensip buyurölmülsa anın icrayı memuriyeti istizan kılınmış olduğu halde mezkûr pusulada muharrer zevattan ve yahut mansup ve mazul aher bendegândan münasibinin Babıâlîce intihap ve istizanı irade edildiğii ve bunun üzerine müşarileyh Şekip efendinin me'muriyeti icra kılındığı anlaşılmıştır.

Rifat paşa infisalinden pek ziyade müteessir olup hatta o sırada mazul olan Âli paşa tarafından hududu yunaniye fevkalâde komiserliğinde bulunan Fuat efendiye yazılan hususî bir mektupta "Biçare Rifat paşanın hali hazırı tasavvur buyuracağımızdan yüz derece ziyadedir. İnfisalleri Babıâlîde iken vaki olması kendisine pek ziyade telâş ver-

mekle ziyaretine gidenlerin cümlesine sebebi azlını sual etmekte olduğu söyleniyor,, diye derecei teessürü beyan edilmektedir. Fakat arası çok geçmeden teşkil olunan meclisi âlii tanzimat azalığına tayin kılınarak tadili teessür eylemiştir.

Müşarileyhin mezkûr âzalıkta bulunduğu ve aynı zamanda meclisi vükelâyâ da dahil olduğu halde 1273 tarihinde kalp ve şeker illetinden irtihali vuku bulmuştur. Zamanı ricalinin ekserisi gibi o da binnisbe genç denebilecek bir sinde, ve elli bir yaşında irtihal etmiştir. Vefatına şair Saffet efendi atideki tarihi inşat eylemiştir ki, Eyüpta Mihri şah Valdesultan türbesi haziresindeki senki mezarında masturdur:

*Malû cana dayanup etme azizim gaflet
İşte herkes acıdı feutine göçtü gitti
Hariciye olarak, oldu reisi meclis
Mu'tena hizmeti devlette bulundu pekçok
Ruzı mahşerde olup şafii sultan rusul
Biri nu'cem iki tarih bulup ey Saffet
Aşağı Rif'at ola nallı cahi didar*

*Elde fırsat variken hayre çalış subhumesa
Vükela zümresinin asdaku Rif'at paşa
Nice def'a o keremkârı Maarif ferma
İstikamet ile mevzufidi beynelvüzera
Malikülmülk ide ita derecatı ulya
Rabbi gaffara münacat ile ettim inşa
Bezmi me'vadada rif'at bula Rif'at paşa*

Sandukasında da Fuat paşa tarafından kaleme alınan tercümeihali mahkûk olup "carı mezarı rahmet medarı olan hacı Ali beyfendinin mahdumudur,, ibaresile iptida eder.

Müntehabatı asarında görüldüğü veçhile Rifat paşa, Sultan Mahmudun sureti hususiyede tercümei halini yazarak bunda hakamı müşarileyhin siyaset ve idaresini tenkit ile "Merhum müşarileyhe gayret ve cesaret ve fartı üluvu himmet ile meftur olarak devleti aliyyenin Avrupa düveli fahimesi misillü tanzimini leylü nehar akdemi effkâr edip nice tekellüfat ile tebdili nizamı devlet etmiş ise de mizacında sür'at olarak çok vakte muhtaç olan yani Avrupa devletlerinin elli sene aldeddevam bir usul ve nizam ile vücude getirebildikleri imarî mülkü devlet beş on senede hasıl olsun hevesü gayretile biri bitmeden diğer maslahata başlanmaktan ve bir taraftan dahi iptidaki unutulup aheri yapılmak misillü televvünattan başka hengâmı saltanatlarında ekseriya umurı devleti enderun ve birun ricalinden ve gâh vüzerayı izamından bazı isimleri malûm olan zatlere bütün bütün tefvizu tevkil ve mamafih onlara dahi kanaat ve emniyet buyurmayıp hilâfgirleri tarizatile kuvvei itibariyelerini tenzil misilli halâtı mütenevviannın zuhuru ve bunların ise ihtilâfi meslekü meşrep ve belki mugayereti mizacu minhaçları ile birinin hengâmı nüfuzunda yapılan şeyler diğerinin zamanı ikbalinde imha ve anın taban tabana zıddı icra ile kesreti tebeddülât ve vefreti tahavvulât ve alelâmya mahvu isbat ile bir şey lâynkiyle ikmal olunamayıp o makule ehli ikbalin dahi ademi ittifak

ve kesreti nifak sebebiyle kimi adil ve seyf ve kimi gadir ve hayf ile maktul ve bazıları mazul ve mahzul olarak hiç bir gûna âsarı rehin kemal olamayıp elhasıl riyazı saltanatta bir meyvei nizam olmadan çürür ve belki henuüz ham iken tünt badi muhalifi rüzgâr ile kırılıp dökülür ve badyi hayfû esef olurdu., diye tasvir etmektedir.

Gene müntehabâtı âsarı miyanında islâhı umurı devlete ve Avru-panın terekkiyatına dair müteaedit lâyhaları görülmektedir. Ezcümle Viyana sefaretinde bulunduğu esnada mühim bir lâyiha tanzim ve takdim etmiştir ki, bunda da olbaptaki efkâr ve mütaleatını madde be-madde tesbit edip ve zemanı ricalinin bazıları gibi devletin istikbalinden nevmî görünmeyip, mesaiyi vakıfane ile muamelâtın kesbi nizam edeceğine ümitvar bulunduğundan ve “İstirahati mülkiye ve serveti mil-lye ve kuvvei askeriye., gibi başlıca üç hususa sarfi ihtimam ile husuli maksat mümkün olacağından bahsetmekte, ve Avrupa mema-likini vaziyeti icabınca mazbut ve muntazaman bir haneye, ve memaliki devleti aliyeyi ise ebniyeyi âliye ve müştemilâtı kesireyi cami ve fakat biraz tamire muhtak büyük bir konağa teşbih eylemektedir. Mutalaatının tafsili mezkûr layihadan nümayan olur.(1)

Rifat paşanın mizaç ve mişvanı hakkile tarif etmiş olmak üzere mesmumız olan bazı fikaratını da nakledeyim: Meclisi tanzimat azalı-ğında bulunduğu sırada müceddeden tanzim olunan kavanin lâyhalarını müzakere için hey’eti meclis ekser geceler birbirlerinin konaklarında içtima ederlermiş.

Rifat Paşanın konağında toplandıkları bir akşam meclisi mezkûr müftisi Salihzade Rüştü molla esnayı taamda Arapça bir beyit okumasile paşanın mahıdumu ve hariciye mektupçusu Rauf bey mezkûr beyti yazmak üzere tekrar etmesini Rüştü molladan rica eylemiş. Rifat Paşa öteden atılarak “Oğlum sen yazma, onu bir imlâ bilen yazsın., demiştir. Hey’et huzurunda bu söz Rauf beyin gücüne giderek o da: “May-munu fırına atmışlar yavrusunu altına almış; anın gibi peder paşa hazretleri de daima bendenizi böyle tezyif ve tahkir buyuruyorlar., diye mukabele etmiştir. Doğrusu hitapta, cevapta, iki tarafın sıfatına muvafık değildir.

Kıbrıslı Mehmet paşanın esnayı riyasetinde bir me’s’leyi mühim-meye dair meclisi tanzimatca kaleme alınması lâzım gelen bir mazbatanın tanzimi hey’et tarafından Rifat paşadan rica olunur. Paşa da âdeti vechile imlâ tarikile bir mazbata müsveddesi hazırlar. Müsveddenin mecliste esnayı kıraatinde daha mukaddimesi okunurken, muamelâtı

(1) Vak’anüvis Abdurrahman Şeref efendi merhum “Tarih musahabeleri., unvanlı eserinde bu “Büyük konak., tabirini zemin itihaz ile muhakemeli bir makale tahriri eylemiştir.

tahrireyeye o kadar vukufu olmayan reis paşa, biz böyle karar vermedikti diye itiraza başlar. Âzadan hekim başı İsmail paşa da ona peyrev olur.

Rifat paşa, efendim sabır buyurun, daha rey fikrasına gelmedik, oraya gelince karara muhalif bir cihet görülürse itirazınızı dermiyan buyurursunuz diye mukabele edersede söz anlatamayıp ikisi birden “işin can alacak yeri burasıdır,, diye itiraza devam ederler. Rey fikrasına gelindikde, İsmail paşa maslâhati daha iyi ihata edebilmek ümidile müsveddeyi alıp kendisi okumaya ve müsveddede istimal edilmiş olan “Anifülbeyan,, tabirini görünce “Enfülbeyan,, “İnfülbeyan,, “Ünfülbeyan,, diye kekelemeğe başlar. Nihayet Rifat paşa dayanamayıp, “Efendim! işte işin asıl can alacak yeri burasıdır,, diye mukabele eyler.

Rifat paşanın gene meclisi mezkûr âzalığı esnasında, vükelalık mevkiine henüz irtika etmiş bir zatın yeni yeni fikirleri havi tezkereleri mecliste okununca, biz sebzevatcı dükânlarında dura dura pörsumuş, ve tazellemek için bir kaç defa kovaya sokup çıkarılmış kart hıyara benzeriz, nazır paşa hazretleri daha çiçeği burnunda diye eğlenirmiş.

Rifat paşa vükelalıkta kesbi kıdem etmiş olduğu halde sedaret mevkii için hırs göstermeyip fakat esasen me'muriyete pek bahişgerimmiş. Mazul kalınca çok sıkılırmış. Esnayi mazuliyetinde birgün ahibbasından biri yalnızda ziyarete gidip paşanın kafesleri, perdeleri indirerek meyus bir halde köşeye çekilip oturmakta olduğunu görünce “efendim! Niçin bu kadar eseri yeis gösteriyorsunuz, Elhamdülillâh, servetiniz var, yalnız var, konağımız var, memlekette şeref ve itibarınız var, inşaallah kariben gene bir mühim mevkie geçersiniz, bir kerede eslâfınızı göz önüne getirsenize! Anlar yalnız azil ile kalmayıp fedayi serü canda ederlerdi,, diyince, paşa “Affedersiniz efendim! Onlar bir kere ölüp kurtulurlardı, bu hal ise bizim için her gün ölümdür,, demiştir.

Müşarileyhin mahdumu Rauf beyin odasında geceleri akranı olan kibarzadeler toplanarak sohbet ederler, oyun oynarlar, bazan beyinlerinde piyanko da çekerlermiş. Paşa oğlunun dairesine, Rauf bey kahvehanesi, der, ve bazı kere odasında yalnız kalınca vakıt geçirmek için kendisi de gidirmiş. Can sıkıcı bir misafir gelince, haydi birazda Rauf beyin kahvehanesine gidelim diyerek misafiri de alıp götürür, ve adamcağızı orada bırakarak kendisi hareme savuşurmuş; bir gece gene Rauf beyin odasında bulunduğu sırada vekilhare İsmail ağa tarafından piyankoya konulan bir kelle şeker paşaya isabet eyler. Paşa da, bunun esasen kendi kilerinden çıkmış olmasına imaeen “İsmail ağa! sakın bu kandi mükerrer olmasın,, diye lâtife eder.

Rifat paşa mezahi sever bir zat olup ozamanın ricali meşhuresinden

mütercim Rüştü paşa ise hali mazuliyetinde bir takım nahoşnudanı etrafına toplayarak vükelâyı hazıra hakkında tarizat ve tenkidat ile evkat-güzar olurmuş. Bir gün Rifat paşanın ahıbbasından bir zat, gelirken Rüştü paşanın yalısı önünde bir çok kayak gördüğünü söyleyince, Rifat paşa “Yılan çyan makulesi mahlûkat, zehirleri azaldıkca şahı maran denilen hayvanı bulup dilinden semmi helâhil ahırlarmış; Rüştü paşanın yalısında içtima edenlerde o maksatla toplanmışlardır,, der.

Rifat paşa meclisi tanzimat âzasından iken meclisin hey’eti tahri-riyesinden bulunan, ve kendisine münasebet peyda eden, evkaf nazırı esbakı Mustafa paşa geceleri sureti hususiyede ziyaretine gidip vükelâyı tatlı tatlı fasıl ettirmek için paşayı deşer, paşa da dayanamayip fasla koyulurmuş, sonrada peşiman olarak “bu, adamı parmaklar, parmaklar söyletir de başını belâya uğratur,, der imiş.

Vaktile yegâne vasıtai neşri havdis olan takvimi vekayi haftada bir defa intişar etmek üzere ihdas olunduğu halde sonraları intizamı neşriyatı te’mîn olunamıyarak on beş yirmi günde bir çıkmaya başlayınca, Rifat paşa istilza tarikiyle “Bu, tarih ise pek yeni, gazeta ise pek eski,, sözünü sarfedermiş.

Rifat paşanın kadına iptilâsı varmış. Müşarileyhin damadı Reşit paşa zade Ahmet Celâl paşa merhumun rivayetine nazaran, selâm-lıkta misafirlerle otururken arasına birdenbire kalkarak hareme gider, ve yarım saat kadar gaybubetten sonra saçları ıslak olarak avdet edermiş.

ALİ FUAT